

**KONTINUITETA MOTIVA ZMAJA V MAKEDONSKI
KNJIŽEVNOSTI 21. STOLETJA NA PRIMERU ROMANA VLADA
UROŠEVIĆA ZMAJEVA NEVESTA**

Una Softić

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Slovenija

Keywords: Macedonian prose, Macedonian folk literature, dragon, mythology

Summary: This article explores the influence of Slavic folk beliefs in dragons on Macedonian literature, from Marko Cepenkov and the Miladinov Brothers to *The Dragon's Bride*, a contemporary novel by Vlada Urošević. We examine the parallels between the old and new, tradition and innovation, attitude and interdependence.

Ključne besede: makedonska proza, makedonsko ustno slovstvo, zmaj, mitologija

Povzetek: V članku je raziskana kontinuiteta motiva zmaja ter vpliv staroslovanskih verovanj o zmajih na sodobno makedonsko književnost. Predstavljena je povezava med ljudskim slovstvom, zbranim v zbornikih Marka Cepenkov in Bratov Miladinov, ter sodobnim romanom-bajko *Zmajeve nevesta*, folklorno sago Vlada Uroševića, kot tudi vzporednice med starim in novim, med tradicijo in inovacijo, njihov odnos in eksistencialna soodvisnost.

Zmaj je bajeslovno bitje s potezami ptiča, kače in kuščarja, v večini primerov z več glavami, ki bruha ogenj. Je simbol vladarskih in življenjskih moči, povezan s strelo in rodovitnostjo. Obravnavan je kot nadnaravno bitje, ki z živalskimi lastnostmi predstavlja elemente ogenj, zrak in vodo (Witzel 2008). V južnoslovanskih jezikih se simbolika zmaja pogosto pojavlja predvsem v mitološkem gradivu: v besedilih ustne književnosti, pesmih (tako epskih, kot tudi lirskih), pravljicah, rekih, bajkah, verovanjih, izrekih, pregovorih, ugankah itd. Tudi danes je v južnoslovanski književnosti še vedno prisoten motiv zmaja ter v sodobni literaturi zlahka prepoznamo vzporednice med starimi ljudskimi izročili in novo književnostjo, ki izhaja iz njih.

V makedonskem ljudskem slovstvu so razširjena izročila o zmajih, ki spadajo v skupino od ljudi izoliranih mitoloških bitij, ki branijo mesto ali vas pred sovražniki, najpogosteje pred drugimi mitološkimi bitji, ali celo pred drugim zmajem. V primeru napada na naselje zmajevo telo spi, medtem ko duša izstopi iz telesa in se v nevihti bojuje s sovražniki. Zmaj se

medtem ne sme zbuditi, saj duša več ne bi našla telesa. Vsak zmaj brani svoj »atar«, z mejami določeno ozemlje, zato se je kot zaščitnik mesta vse do danes ohranil kot simbol na grbih mest. V nekaterih primerih se zmaji fizično ne spopadajo s sovražniki, temveč zgolj opozorijo mestne oblasti na prežečo nevarnost. Prav tako pomagajo prebivalcem z zagotavljanjem dobre letine, saj uravnavajo vremenske razmere in čuvajo pridelke pred grabežljivimi kačami. V redkih primerih je zmaj zaščitnik pomočnik sv. Ilije, ki se bori z lamjo, negativno mitološko živaljo, uničevalko letine. Med nevihto z grmenjem in bliskanjem v boju proizvaja ognjene strele zaradi česar je pogosto primerjan s sijem »zmajeve zvezde«, ki naj bi zmajčka dojila z »zmajevim mlekom«. Le v ljubezenskem zanosu lahko zmaj zanemari svoje dolžnosti obrambe in skrbi za ugodno vreme.

V makedonskih izročilih so zmaji lahko antropomorfnega, – zoomorfnega ali demonskega porekla. Najpogosteje se zmaj rodi ženski, ki je imela spolne odnose z zmajem ali soncem. Pri antropomorfnem zmaju se v makedonskem ljudskem slovstvu največkrat pojavljajo zgodbe o neverjetni spolni moči in nagonu, medtem ko se zoomorfni zmaj, nastal iz strupene kače, goža ali ribe, ki mu po pravljичnih 40 dneh brez stika z ostalimi bitji izrastejo krilca, redko povezuje z visoko spolno slo. Dosledna uporaba pravljичnih števil narekuje nosečnost z zmajem (11, 15, 18 ali 20 mesecev, v nekaterih pripovedkah tudi tri leta), število ob porodu prisotnih babic (9), število deklet, zadolženih za šivanje srajčke, ki bi zmajčku prikriala krilca ter mu dala bojno moč (12), ter mnoga pravila in obrede, ki preprečujejo, da bi ta posebni otrok umrl ali odletel. Tako se novic o rojstvu otroka ne sme širiti 40 dni, prav tako pa je otroka 40 dni prepovedano gledati. Kasneje ga razen staršev in brata nihče ne sme videti golega, saj bi v tem primeru smrt doletela tako zmaja, kot tudi kršitelja pravila. Po rojstvu zmaj v nekaj dneh že shodi. Zmaji imajo po navadi od 3 do 40 glav, in 40 je tudi pravljичno število dni, kolikor se zmaja doji:

»Во старо време родила една жена едно дете со крилја во Нижоополе и го дојала до ~~четири~~сест дни.« (Цепенков 1972:117).

»Да не кажуа мајка му на детето никому до ~~четири~~сест дни, и ќе си останело змевчето, а ако раскажи на жените мајка му, ќе си летнело, као што летнало, змевчето од Пелистер и како што је летнало едно змевче на Сија, жената му на Туши мајсторот во Прилеп.« (Цепенков 1972: 119).

Ljubezenska razmerja med ženskami in bajeslovnimi bitji ali soncem so pogost motiv makedonskih ljudskih izročil. Dekleta, v katera se zaljubijo zmaji, so v ustnem izročilu karakterizirana kot tiha, žalostna, jokava in zelo introvertna. Dostikrat so bila spočeta ali rojena na isti dan kot zmaj sam. Usodna ljubezen ugrabljenim dekletom prepoveduje spreminjanje svojega

naravnega videza (s krašenjem in umivanjem), izkazovanje ljubezni drugemu pa bi tudi v primeru rešitve iz zmajevega ujetništva dobilo tragičen epilog, saj bi zmaj izbranko našel in jo vrnil v svojo jamo, kjer bi umrla. Najpogosteje si zmaj izbere najlepše dekle v vasi in jo v času praznika (npr. na veliko noč) ugrabi iz »ora«. Ugrabitev sredi proslave krščanskega praznika se v celoti ujema z vsesplošno teorijo mitov o zmajih, in sicer da zmaj predstavlja poganške sile kaosa v boju s krščanstvom (Softić 2012: 7).

»Коа дошло змевчето на годиње да се женит, отишло во с. Оптичари (околу два саата до Битола) и си бендисало една убаа чупа, што го трагало ороото, чунки. Велигден било и чупите оро играле настред село и се завиле едни виулицы, та ја грабнале и ја кренале угоре, во облаци, пред очите на сите селани.« (Цепенков 1972: 117).

»Во ближните села си играде моми некоаш оро сред село, и си грабил змеот една мома, та си ја имал за невеста.« (Цепенков 1972: 203).

V drugih primerih ljudskega slovstva se zmaj spusti k svojemu dekletu skozi dimnik ob preobrazbi v lepega mladeniča, katerega lahko vidi le dekle, ki ga zares ljubi. Kljub romantičnem izhodišču tudi tu prevladuje tragična mistika, saj dekle nikomur ne sme zaupati o skrivnih obiskih (nasprotno bi bilo zanjo usodno). Zaradi zmajeve neverjetne mere spolne moči ugrabljeno dekle po desetih do dvajsetih letih življenja s prisluhi in prividi najpogosteje umre zaradi spolne izčrpanosti, bolezní ali samomora.

Po nekaterih razlagah naj bi vsako bajeslovno bitje predstavljalo enega od štirih elementov: ogenj, vodo, zrak, ali zemljo. Zmaj simbolizira ogenj, ki človeku ob nevarnosti in moči predstavlja tudi zaščito in zavetje., Kot zaščitnik doma, vasi ali mesta preganja živali in prinaša toplino. Razširjeno je prepričanje, da zmaj proizvaja ogenj, hkrati pa ga lahko rani le »ognjeno« orožje, v redkih primerih tudi sol:

»Му донесла сол мајка и го отруле змејот, та си ја зела ќерка си.« (Цепенков 1972: 203).

Tudi v 21. stoletju se v makedonski književnosti pojavljajo dela, ki se tematsko močno naslanjajo na stara izročila. Osrednja tema sodobnega romana Vlade Uroševića, *Zmajeva nevesta (Невестата на змејот)*, je zmajeva ugrabitev deklice. Avtor je delo sam žanrsko opredelil kot romanbajko, saj je v marsičem podobno tradicionalnim ljudskim stvaritvam in se močno nanaša na znane makedonske bajke, vendar pa osrednjo temo obravnava na svojstven način. Glavni junak dela je osemnajstletni Denko, ki se preko gora in dolin Gornje Dežele v iskanju zmajevega gnezda sooči s številnimi izzivi in po vzoru junaškega epa reši ugrabljeno sestro. Na poti mu pomagata poseobljena literarna lika; podgana Mus Rattus in osa

Dzumbarka. V delu se pogosto vzporedno pojavljata književni osebi s pomenljivimi imeni Patentaliya in Kéleš, ki sta dobro seznanjena z mitologijo, uroki, pravljičami in samim Zelenim Zmajem. Lik z imenom Patentaliya se pojavlja tudi v ljudski pripovedki o ugrabljeni Dunji-Gjuzeli, ki jo ugrabi zmaj, vendar v tem primeru kot junak, ki se zoperstavi zmaju:

»Кога я кренал орелот, спискала Дуња Гъузели, што ѝе гърло течи, и чул царев син, чул и юнако Патенталия (така му било името на юнако), и я виделе кай що я однесол орелот.« (Цепенков 1998: 19).

Zgodbo vseskozi spremlja Stari Čuk, ki vlogo pripovedovalca prevzame z aforizmom, da je čas zmajev že minil. Razplet zgodbe nastopi ob ugotovitvi, da so Letko ugrabili zlobni ljudje Spodnje Dežele, katerim se Zeleni Zmaj zoperstavi. Fantastična zgodba s prviniami ljudske pravljice ostaja ob sozvočju elementov ljudske dediščine in sodobne družbene kritike vseskozi napeta in nepredvidljiva. Roman je sestavljen iz dveh delov in dodatka. V prvem, obsežnejšem delu, se skozi zgodbo o iskanju Letke seznanimo s tipičnimi elementi ljudske pripovedke (bajeslovnimi bitji, poosebljenimi živalmi, pravljично pokrajino in neverjetnimi dogodivščinami). Pravljичni narativni diskurz ohranja vtis, da se zgodba odvija »v davnih časih za sedmimi gorami in sedmimi vodami«, vendar pa nas od te iluzije redko, a učinkovito odvrne nenavaden dogodek ali komentar. Največkrat nas na sodobnost dogajanja opozori Denkov izobraženi prijatelj, Norvežan Mus Rattus, ki slikovito pravljично dogajanje prekine z nagovori, faktogafskim podajanjem enciklopedičnih informacij, komentira premočno »folklornost« hana »Pri Kélešu«, izrazi mnenje o slabo izobraženi mladini v njihovi od »Evrope« oddaljeni deželi, ali se pošali, da Orient Ekspres že čaka na potnike. Drugi del je precej drugačen, saj se dogajanje odvija v urbanem okolju in na pravljичnost namigujejo zgolj liki iz prvega dela zgodbe. V dodatku gre za precej strokovno razpravo o tematiki.

Avtor junake predstavi ob domačem ognjišču, ko zunaj vihra huda nevihta in naznanja prihod zmaja. Motiv iskanja ugrabljene sestre je avtor prevzel iz folklornih virov:

»Чупата имала деветмина брака, сите кој од кој јунаци, тргнале да бараат од планина по планина, само да может да ја најдат милата сестра, али жива, али умрена, барем гробнина да ѝ знаат.« (Цепенков 1972: 117).

Kot zmaji opisani v ljudskih izročilih, je tudi Zeleni Zmaj krilato bitje:

»Во старо време родила една жена едно дете со крилја во Нижоополе и го дојала до четириесет дни« (Цепенков 1972: 117).

»Пагаше во мрачните бездни само за миг, потоа ги разви крилјата: во воздухот неговото тело го доби својот вистински облик, се ослободи од тежината, се заобли.« (Урошевиќ 2008: 12)

»Врз боковите му беа залепени крилјата, со речиси просирни ципи затегнати помеѓу 'рскавични здебелувања.« (Урошевиќ 2008: 109).

Zelenega zmaja odlikuje izjemno izostren čut za voh, saj lahko od daleč razloči živali in celo rastline, ob tem pa pogosto začuti pohoto, kar označuje njegovo spolno moč in željo, ki se zmajem pripisuje že od začetkov ljudskega ustvarjanja:

»Змејот јасно ги разликуваше овие мириси - според нив тој можеше со доста сигурност да определи дали низ шумата се движи срна или дива свиња, дали во карпите се гнездат диви гулаби или орли-мршојади.« (Урошевиќ 2008: 11).

Izrazito poosebitev Zelenega Zmaja predstavlja njegova izobraženost (v knjigi bere poglavje o »moči mitov in njihovih posledicah«). Želja po stiku z ljudmi je ponazorjena z opazovanjem in občudovanjem ognjišč in občutenjem praznine v srcu ob prvem opažanju Letke. Odločitev o ugrabitvi deklice v gorsko votlino se sklada z ustnim izročilom:

»Под лажичката му се создаде некаква празнина, скокот му мина низ 'рбетот.« (Урошевиќ 2008: 14).

Kot v izročilih je tudi v sodobni bajki Zmaj občutljiv le na ognjeno orožje, zato nanj ne učinkuje urok babice Mare, kot tudi »vsakdanja« orožja *tatarnik*, *kosir* in *tokmak*.

V ljudskem verovanju zavzemajo zmaji predvsem vlogo pošasti, ki kljub morebitnem zaščitniškem statusu zbuja strah in trepet pri ljudeh. Vendarle pa najdemo tudi primere zmajevega prijateljstva z ljudmi:

» - Е, виде, јуначе - му рече змеот на Еѓуптинот - што јонасто имам? Ај бидуам да бидиме побратими?« (Цепенков 1972: 126).

»Јас адааде, ти одонаде, да спотераме низ планинава некои елеј, или некоја срна за да ватиме - му рекол змеот и влегол в планина.« (Цепенков 1972: 126).

Zeleni Zmaj je izjemno dobrodušen, veder in ustrežljiv. Pripravljen je braniti »svoje« ljudi pred sovražniki in jim nuditi zavetje. Tako predlaga:

» - Слушај, му се доближи змејот на Денко, ова со сестра ти излезе лошо. Она што сега е важно е да ја спасиме од тие лоши луѓе. Потоа - ке видиме.« (Урошевиќ 2008: 112).

»Ќе треба да патуваме, рече змеот кога виде дека гостите се веќе прејадени. Дојдете вamu да ви одберам соодветна облека. Тука, во орманите. Само напред, не срамете се! Одберете си она што ви прилега.

He, не таму, таму се женските фустани и други такви женски работи.
Тука, тука!» (Урошевиќ 2008: 113).

Pripovedke, v katerih človek vzbudi strah pri zmaju, so redke:

»Откоа чу змејот тој збор, му трепнало срцето от страв и му рекол:

- На париве, побратиме, оти јас ќе се вратам назад за да ти донесам
уште еден тоар.« (Цепенков 1972: 129).

Avtor je v delu dosegel čudovito sozvočje arhaičnosti in sodobnosti, saj so dogodki vtakani v vznemirljivo igro med tradicijo in inovacijo, med svetim in posvetnim, kjer nas po sledeh ustnega izročila, znanega predvsem iz del, zbranih v Cepenkovih zbornikih, vodi domišljena predstavitev sodobnega sveta. Na stilski ravni je pogosta je uporaba ukrasnih pridevkov, na semantični dodajanje nepredvidljivih elementov, ki prekinejo časovno in prostorsko linearnost dogajanja. Tako na primer v kovačnici, kjer mojster obvladuje in kroti (zmajev simbol) ogenj, pravljично idilo v opisu malih hišnih duhov, ki medtem sedijo na vrhu dimnika, razbije modni dodatek črnih motorističnih očal za kosmatimi oslovskimi ušesi, ki pri teh bajeslovnih bitij dodajo živahno, a vedno bolj sprejemljivo sliko okolja.

Dinamika je dosežena tudi z menjavo pripovedovalca, ki je skoraj v celoti tretjeosebni, medtem ko se prvoosebna pripoved glavnega junaka pojavi v dveh poglavjih in dodatku. Tu gre za osebno izpoved Denka, ki v zadnjem poglavju prvega dela opiše pot skozi svetovne dimenzije iz Zgornje Dežele v Spodnjo Deželo. Prav tako nas v drugem delu čaka poglavje, v katerem Denko prvoosebno izpove izkušnjo vrnitve iz Spodnje Dežele v Zgornjo Deželo. Dodatek je zapisan v slogu osnutka znanstvenega eseja, saj navaja Denkovo mnenje in utemeljitev na podlagi izkušenj in prebrane literature. Prvooseben je tudi opis dedkovega potovanja v Spodnjo Deželo v ter znanstveno predavanje Musa Rattusa o alkimiji, med katerim pojasni, da ima zmaj s svojim dahom sposobnost pretvoriti neplemenite elemente v zlato. Mus Rattus izpostavi tudi, da tej sposobnosti pripomore zmajev stik s kovinami med čuvanjem podzemnega sveta. Zmaj, ki grize svoj rep, simbolizira večno kroženje snovi in energije. Po starem slovanskem verovanju naj bi zmaji tvorili premog, imenovan tudi »črno zlato«. »Premog« je stara slovanska beseda za zmaja in ljudje so včasih verjeli, da je premog (v današnjem pomenu besede) pravzaprav strjena zmajeva kri (Snoj 2003: 567). To ustreza lavrazijski mitologiji Michaela Witzela (2008), ki kot predpogoj za habitat živih bitij navaja zemljo, prepojeno s krvjo primarnega bitja. Zato ni nenavadno, da Keleš in Patentaliya svojem posestvu hranita črne podolgovate škatle oz. *kazane* za premog z vgraviranim črnim zmajem.

V romanu so močno prisotni metateksti, vendar pa se le-ti ne nanašajo le na makedonsko ljudsko izročilo, temveč tudi na svetovno književnost. Prvo temeljito srečanje bralca z Zelenim Zmajem poteka med zmajevim branjem »Primitivne mitologije«, delom znanega francoskega antropologa Luciena Lévy-Bruhla (Lévy-Bruhl 1935: 3), medtem ko Mus Rattus pogosto navaja informacije iz znane angleške enciklopedije »Britannica« (<http://www.britannica.com/>). Dodatek je na tem področju posebej bogat, saj vsebuje kar 17 metatekstov iz makedonskih in mednarodnih virov, ter 2 citata, ki bi lahko pripadala Denku ali Musu Rattusu. Mnogo metatekstov aludira na vzporednice med vsebinskimi elementi ljudskih pripovedk in dogajanjem v romanu. Dedkovo pripovedovanje zgodbe o cesarju, ki je imel na glavi rog (znane makedonske ljudske pravlјice¹) nazorno pokaže, da je prebivališče ugrabitelja v obeh primerih visokogorska votlina:

»Два се змеа на планина збиле,

От сила ми м'тен Дунав течит« (Миладиновци 1962: 310).

»И таман на четирисетте дни си летнало, коа го развила од пелените и си останала жената само со пелените, и отишло на врв на планината Пелистер, та си влегло во сараите што биле под езерото и тамо си живеало кај друзите стари змејои.« (Цепенков 1972: 117).

»Во својата раскошна пещтера под врвот на планината Зелениот Змеј се беше разбудил.« (Урошевиќ 2008: 11)

»Во таа дупка живеал некоаш еден змеv.« (Цепенков 1972: 203).

V sedmem poglavju romana sta opisani tudi две pravlјici, прва o Dunji-Gjuzeli, junakinji, znani iz Cepenkovе zbirke ljudskih pravlјic (Цепенков 1972: 45), in друга o junaku, ki je iskal najlepšo pravlјico na светu. Tu v slogu pisanja prepoznamo mnoge elemente ljudskega izročila, saj je besedilo bogato s pomanjševalnicami, okrasnimi pridevki, stalnimi ljudskimi števili in pretiravanji. Terminološko arhaičnost dopolnjuje uporaba številnih turcizmov. Že samo ime glavne junakinje, Дуња Гүзели, je prevzeto iz турške besedne zveze *dünya güzeli*, kar v dobесednem prevodu pomeni 'najlepša na светu' (Аго 2996: 65), vendar se najpogosteje uporablja kot 'draga, lepa, moje dekle'. V Cepenkovih lahko zbornikih o tej junakinji zasledimo več pripovedk:

»Царо што ја грби Дуња Гүзели и ќе го праеше од стар на 25-годишно момче« (Цепенков 1972: 45).

»Детето од дрварот што му пораснаа два рога и две тојаги, едната чочка и другата магарешка, и Дунја Гүзели« (Цепенков 1972: 147).

»Дуња Гүзели и царскиот син« (Цепенков 1972: 82).

¹ Slovenski prevod te pravlјice se nahaja v zbirki *Sončeva sestra : makedonske ljudske pravlјice*. Ljubljana: Oddelek za slavistiko Filozofske fakultete, 2006.

»Дуња Гъзуели, що я искаше царския син, я граби орело (змеј), и пак сполучи царския син да я земи с многу мъки« (Цепенков 1998: 16).

Prav tako nas pripovedovalec sooči z obstojem cesarjeve *Kitabhane* (*kitaḅ-khana* v perzijsčini pomeni 'knjižnica' (Steingass 1992: 1014)), kar zgodbi doda orientalski pridih in bralca opozori na kulturni vpliv bližnjega vzhoda, ki je močno zaznamoval makedonsko zgodovino. Pravlјice so v siže romana vpeljane na subtilen način, medtem ko preskok med sodobnostjo in ljudsko dediščino vselej sledi pripovedovalčevi rdeči niti in ohranja naraven tok naracije. V štirinajstem poglavju je na tak način predstavljena tudi zgodba dedka Ivana o bivanju v Spodnji Deželi, »pečalbi«, čuvanju ovac, življenju bogatih trgovcev in ostalih okoliščinah, ki so v prejšnjem stoletju pustile pečat tudi na nove generacije Makedoncev in še vedno ostajajo pomemben dejavnik v dojemljanju socioloških odnosov v makedonskem kulturnem in jezikovnem prostoru. Pri sodobni tematiki se je avtor z aluzijami, avanturističnimi liki (npr. grškimi pirati *Klefti* (<http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BB%D0%B5%D1%84%D1%82%D0%B8>)), zgodovinskimi dogodki in fascinantnimi artefakti (npr. daljnogledom, označenim z arhaizmom »dublјija«) izmaknil razumskemu pogledu na današnji svet ter zgodbi dodal mistično noto.

Prelomnica med prvim in drugim delom romana je prehod iz Zgornje v Spodnjo Deželo. Na opozicijo teh dveh okolij nas v nekaterih primerih opozori pripovedovalec, v drugih lahko nasprotja razberemo iz komentarjev likov. Najbolj slikovit opis Dežel predstavi carinski dokument, ki vsebuje seznam stvari, ki jih je prepovedano izvažati ali uvažati v Zgornjo oz. Spodnjo Deželo. Prispodoba Dežel kot opozicij med Makedonijo in ostalo, razvitejšo Evropo ponazarja nasprotujoča si tokova ljudske dediščine in silovite modernizacije. Spodnja Dežela ne dovoljuje vnosa zmajevih kož, starih knjig in rokopisov, narodnih noš in dodatkov, arheoloških artefaktov, ročnih del folklornega porekla ter ostalih predmetov, ki so del makedonske ljudske dediščine. Obenem si izključno Spodnja Dežela lasti mobilne telefone, gospodinjske aparate, znanstveno-fantastične romane, reklamna besedila s političnimi ali verskimi vsebinami, pornografijo, plastiko, Coca-Colo in ostale sodobnemu zahodnemu svetu vsakdanje reči. Avtor na ta način ponazarja, da v sodobni družbi ni prostora za tradicijo, vsekakor ne za ljudske pravljice. Potovanje v Spodnjo Deželo lahko razumemo kot alkimistični eksperiment: Iz tradicionalnega sveta mitološke Zgornje Dežele se skupina junakov spusti skozi čudežni tunel, meddimenzijsko dvigalo, v katero jim cariniki želijo preprečiti vnos *dublјije*, zgodovinskega artefakta. Letkini reševalci v dvigalo vstopijo skozi stari vodni mlin, ki ga v modernizirani Spodnji Deželi nadomesti električni. Razvidno je, da

napredni svet stika s preteklostjo ne potrebuje, saj ubira svojo pot, na kateri sta mitologija in tradicija nezaželeni.

Razlikovanje Zgornje in Spodnje Dežele prav tako izhaja iz ljudskih pripovedk:

»Откога 'и врзале сите зборои, се качил царцкио син на горна земја и му кажал на браќа си оти 'и свршил за некои девојки од долна земја.«
(Цепенков 1972: 117).

Zgornja Dežela v makedonski mitologiji tradicionalno predstavlja primarni element in skupaj z ognjem, vodo in zrakom simbolizira habitatno celoto. V Zgornji Deželi prebivajo vsa višja in nižja božanstva, po pokrščevanju makedonskega prostora pa naj bi v tej Deželi prebivali predvsem angeli, svetniki, apostoli in poslušni verniki (Вражиновски 2002: 130). Spodnja Dežela predstavlja podzemni (tudi posmrtni) svet, ki se je nahajal na zahodu, saj v tej smeri zahaja Sonce in ustvarja noč. Prispodoba »zahoda« je uporabljena tudi v Uroševićevem romanu, kjer Spodnja Dežela simbolizira premik k razvitemu zahodnemu svetu in opuščanju tradicije.

V romanu se poleg zmaja pojavljajo tudi druga mitološka bitja. Mus Rattus Denka reši pred napadom smrdljive močvirske pošasti, »bauča«, ki ga je (enako kot zmaja) mogoče ubiti le z ognjenim orožjem. Kasneje se Mus Rattus in Denko srečata s tremi golimi lepoticami, vampirkami, a jih Denko nenamerno uroči in pošlje v »nepovratno«. Mus Rattus po vzoru Ezopove Basni (<http://aesopfables.com/cgi/aesop1.cgi?sel&TheLionandtheMouse2>) o levu in miški znova reši Denka, ko pregrize vrvi in ga osvobodi iz ujetništva Patentalije in Keleša. V romanu se pojavijo tudi tri kategorije čarovnic, med katerimi je najbolj vplivna čarovnica s »pisanimi« očmi, enim rjavim (prijaznim) in drugim zelenim (zlobnim). Denko jo sreča tik pred odhodom v Spodnjo Deželo, kjer je opisana kot privlačno dekle, ki na stojnici ukrade ogrlico s podobo zmaja. Pogosto so omenjeni tudi ljudskem slovstvu dobro znani mali hišni duhovi *navi*, *karakondžoli*, cesarji, kraljične, gradovi in trdnjave brez oken in vrat.

V Spodnji Deželi mitološka bitja in pravljичni elementi ne prevladujejo. Pisanooka čarovnica je pravzaprav lepa dama, ki izstopa iz nočnega kluba »La Signoria« in Denku posreduje informacijo, da je Letka prisiljena delati v nočnem klubu kot »plesalka«. Namesto pričakovanega boja s pravljичnimi pošastmi se Denkova skupina sooči z besnim lastnikom kluba ter njegovimi pretepači. V pomoč jim priletijo bajeslovna bitja Zgornje Dežele (z Zelenim Zmajem na čelu) in v sodobni ulični pretep vnesejo pravljичne elemente. Spopad spominja na zgodovinsko bitko, v kateri naj bi se združili zmaji vseh »atarov« in ubranili balkanski polotok pred napadom zunanjih sil:

»Другите змејови им се пуштија со стравотен шум на чуварите. Тоа беше најголем масовен напад на змејови, уште од пробивањето на Лимесот, кога тие им помагаа на Словените да ја урнат граничната утврдена линија што го штитеше Балканскиот Полуостров од наездата на варварите.« (Урошевиќ 2008: 155).

V tem primeru tradicija nadvlada sodobno surovo družbo, vendar pa med obiskom Spodnje Dežele meja za prestop v domači kraj propade. S pomočjo nadobudnega strojnika in čaravnice se ob velikim tveganju junaki teleportirajo v Zgornjo Deželo, a po pretresljivi vožnji ugotovijo, da jih na drugi strani čaka svet prihodnosti v katerem življenje, kot so ga poznali prej, nikoli več ne bo enako. Zaljubljena Letka se z ranjenim (ustreljenim) Zelenim Zmajem prostovoljno vrne v votlino:

»Летка како да ја разбудила овие зборови - таа дојде до змејот кој седеше под една карпа и легна во неговата преградка. Тие шепотеа нешто, потоа змејот стана.

- Е, па, по малку свечено почна змејот, дојде време за разделба. Овде веќе нема што да бараме.« (Урошевиќ 2008: 176).

Letka torej sledi svoji mitološki usodi, kot se tudi v ljudskem izročilu deklice navadno zaljubijo v svoje ugrabitelje:

»Елате, споти видејне - му рекла - и ич гажето да не ми го берите; си живејам при змејо као некоја царица.« (Цепенков 1972: 118).

Ostалим junakom ob vrnitvi ne preostane drugega, kot da odprejo bencinsko črpalko. Njihovo vas je pogoltnil čas, ostala je le ena hiša s starko, ki lahko zgodbi tradicionalne Zgornje Dežele doda epilog pred dokončnim uničenjem. Други del se konča s pripovedjo starke o »starih časih« in bitjih, ki so tedaj še živela, danes pa so zaradi uporabe pesticidov izumrla. Starka se nato spremeni v kobilico in odleti, junaki zgodbe pa ostanejo v Deželi, ki je nepovratno podlegla vplivu sosednje kulture in z modernizacijo pozabila lastno tradicijo. Tako Spodnja Dežela Zgornjo sprejme v svoj podzemni svet in na onostranstvo prenese mitološka bitja in z njimi povezane pojave.

Denko se v zgodbi dvakrat sooči z ilustracijami zmaja. Najprej pri moškemu, ki s karavano tovari stare rokopise, zagleda naslikano podobo rojstva zmaja iz zmajeve zvezde (kot to veleva ljudsko izročilo). Та zmaj si na naslednji sličici odgrizne rep, на tretji pa je prikazano, како cesar in cesarica udrihata по njem. Vnovič му ilustracije покаже Patentaliја. На njih so upodobljeni tudi ljudje ter dolg vodnjak oz. tunel, skozi katerega potujejo, nato pa so izgubljena bitja postavljena pred nebesni svod in gledajo proti gradu на oblakih. Zadnja sličica je enaka kot pri prejšnji

knjigi, kjer zmaja z odgriznjenim repom napadeta cesar in cesarica. Podobe so vzporedne s samim dogajanjem v romanu. V prvem delu je Zeleni Zmaj tak, kot bi ga pričakovali v Cepenkovih zbornikih. Odgriznjen rep predstavlja klasičen uroboros, vendar pa v makedonskem izročilu motiv brezrepega zmaja ni prisoten, zato lahko to ilustracijo razumemo kot požrtvovalnost Zmaja, da bi bil bližje ljudem, kar ponazori s prečkanjem meje v Spodnjo Deželo, kamor ne pripada. V starih pripovedkah je rep izpostavljen kot eden najpomembnejših fizičnih oznak zmaja. Kljub vsej dobrodušnosti in pomoči ljudem Zeleni Zmaj izgubi nadzor nad svojim *atarjem* Zgornje Dežele in s tem tudi svoj dom, ugled, družbeno funkcijo in sam eksistencialni pomen. Po prispevanju »zmajskega daha« v alkimističnem boju v drugi dimenziji ljudje dokončno izrinejo mitološka bitja in jim onemogočijo obstoj. Simbol uroborosa je večpomenski: »Po eni strani je to vitaliteta kot taka, večna in neuničljiva, neskončno rojevajoča in hraneča, vse združujoča. Kolikor je človek njen del, kolikor ga omogoča, zmeraj fasciniran strmi vanjo, poln čaščenja njene obnavljajoče roditeljske moči. Potopljenost v uroboros se kaže kot izgubljeni raj, zlata doba človeštva.« (Goljevšček 1982: 39).

Kot rečeno nas v dodatku presenetijo Denkovi »rokopisi«, izvlečki znanstvenih člankov na temo makedonske mitologije, ki bralcu podajo precej realno, a komično predstavo o pomenu nekaterih pojmov. Denko s pomočjo sedemnajstih navedkov iz različne makedonske in svetovne književnosti obrazloži, da je prispodoba o ugrabitvi s strani zmaja le tabuizirana zgodba, uporabljena v primeru, da dekle pobegne od doma s svojim partnerjem. V primeru, da bi dekle pred poroko dobilo nezakonske otroke, bi se v izogib družinski sramoti razširili poganski miti. Denko navaja pereč problem celotnega Balkana, t.i. endogamijo in eksogamijo, nevarnost, da bi se dekle zaljubilo v mladeniča druge narodnosti. V tem primeru balkanski družini bolj odgovarja možnost, da je bila ugrabljena s strani zmaja, s katero se skuša prikriti resnica, da se je odselila v sosednjo »Deželo«. Zgornja in Spodnja Dežela predstavljata alegorično prispodobo današnje družbe, ki ohranja vedno prisotno opozicijo med splošnim, širokim svetom in svetom, omejenim na elitno skupino ljudi. Čeprav je eden mitski, drugi pa stvarni (kot je ponazorjeno v razlikah med prvim in drugim delom romana), se sveta med seboj dopolnjujeta in sta soodvisna. Roman se konča z mislijo, da je preveč tolmačenj, razlag in napačnih zaključkov. Ljudje se preveč ukvarjajo z iskanjem globljih pomenov, ko pa je resnično le tisto, kar je doživeto.

Zmaj iz Uroševičevega romana se ujema s splošnim prepričanjem o zmajih, ki je v slovanski in indoevropski kulturi prisotno že stoletja, vendar pa mu vpliv spreminjajočega se okolja ter predvsem vseživljenjska

izobrazba dodajajo karakterne oznake sodobnega, človeškega junaka. Roman *Zmajeva nevesta* zavrača dvome o obstoju zmaja v 21. stoletju: stvarnost brez mitologije ne more obstajati in čas je le ena od dimenzij, na katero ne moremo vplivati, ona pa neprestano vpliva na nas. Prav tako nas roman opomni na obstoj strašnih bitij v sedanjosti. Bitij, ki niso označena s krili, repi ali več glavami in jih v stvarnem svetu dojemamo kot samoumevna ter s tem spodbujamo sodobno pripovedko. Kdo je ugrabitelj in kdo rešitelj? Kaj je mit in kaj resničnost? Vse je zgolj velika opozicija, ki si utira pot skozi čas in se v vsakem stoletju pojavi v drugačni luči le zato, da bi nam v koeksistenci s preteklostjo dala vtis, da smo napredovali.

Literatura:

- Аго, Актан. 2006: *Турските јазични елементи во јазикот на Марко Цепенков*. Скопје: Логос.
- Цепенков, Марко. 1998: *Фолклорно наследство*. Софија: Академично издателство "Проф. Марин Дринов".
- Цепенков, Марко. 1958–1959: *Македонски народни приказни..* Скопје : Кочо Рацин.
- Цепенков, Марко. 1980: *Народни верувања: Детски игри*. Скопје: Македонска книга.
- Цепенков, Марко. 1972: *Пословици, поговорки, гатанки, клетви и благослови..* Скопје: Македонска книга.
- Цепенков, Марко. 1972: *Преданиа*. Скопје: Македонска книга: Институт за фолклор.
- Конески, Блаже, 1980: *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Македонска книга.
- Lévy-Bruhl, Lucien. 1935: *La mythologie primitive*. Paris: Alcan.
- Младиновици*. 1962: Зборник 1861 – 1861. Скопје: Кочо Рацин.
- Snoj, Marko. 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- Softić, Una. 2012: *Etimološka analiza besede »zmaj« v južnoslovanskih jezicah in mit zmaja v makedonski književnosti 21. stoletja*. Ljubljana: U. Softić.
- Steingass, Francis Joseph. 1992: *A comprehensive Persian-English dictionary*. New Delhi: Asian Educational Services.
- Subiotto, Namita. 2009: Obsedeni z arheologijo. V publikaciji Vlada Urošević: *Divja Liga*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- Škaljić, Abdulah. 1985: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Урошевиќ, Влада. 2008: *Невестата на змејот*. Скопје: Магор.
- Вражиновски, Танас. 1995. *Народна демонологија на Македонците*. Скопје: Матица македонска.
- Вражиновски, Танас. 2002: *Речник на народната митологија на Македонците*. Скопје: Матица македонска.
- Witzel, Michael. 2008: *Slaying the Dragon across Eurasia. In hot pursuit of language in prehistory*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
<http://aesopfables.com/cgi/aesop1.cgi?sel&TheLionandtheMouse2>

<http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BB%D0%B5%D1%84%D1%82%D0%B8>